

СИМВОЛИ І СИМВОЛІКА: ТРАДИЦІЙНЕ ОСМИСЛЕННЯ Й ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ НАПОВНЕННЯ ПОНЯТЬ

Дяченко Наталія Миколаївна

канд. філол. наук, доцент

Кафедра української мови та методики її навчання

Сосновська Таїсія Олександрівна

здобувачка вищої освіти магістерського рівня

ННІ філології та журналістики

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Символи загалом і символіка зокрема є важливими компонентами людського буття, актуалізаторами й константами, з погляду яких ми класифікуємо і сприймаємо дійсність; вони є продуктом колективної пізнавальної діяльності, а отже, і репрезентантами етнокультурних особливостей спільноти, що їх створила.

З огляду на його значущість, дослідженню поняття «символ» присвятили свої праці вчені різних періодів: від Г. Сковороди, М. Костомарова, О. Потебні – до наших сучасників – В. Войтовича, М. Дмитренка, М. Шумки, В. Кононенка, Л. Колесникової, Л. Снігіррової, Г. Сала та ін.

Традиційна символіка кожного народу наповнена незмінними, притаманними лише йому особливостями. Вони характеризують етнічний світогляд від появи до сьогодення. Формування системи традиційних символів відбувалося впродовж тривалого періоду й піддавалося впливові найрізноманітніших чинників. З-поміж них – природні сприятливі явища та руйнівні катаклізми, з якими стикалися наші пращури, особливості клімату та рельєфу території, на якій вони проживали, їхні внутрішньонаціональні й міжнаціональні взаємовідносини та багато іншого. Визначити вплив певного фактора сьогодні дуже непросто, але важливо. Цієї думки дотримуються багато вітчизняних дослідників. Зокрема, М. Дмитренко наголошує: «Символіка – поняття загальнолюдське, національно-специфічне та етногенетичне. Дослідження саме останнього аспекту символіки надзвичайно актуальне, особливо всебічне вивчення первісної символічної системи та її еволюції у генетично архаїчних тисячолітніх етносів. Саме такою і є українська система символічного відображення світу. Вона належить до найдавніших і найбагатших систем традиційної культури на планеті» [1, с. 101].

Значення кожного символу пов'язане з набуттям певного досвіду та із його розумінням та сприйняттям. Цей процес часто не можна пояснити раціонально – він інтуїтивний. На основі даних спостережень сформовані й зафіксовані в сучасній довідковій літературі тлумачення терміна «символ»: «умовне позначення якогось предмета, поняття або явища» [2]; «уява особливого роду, але завжди конкретно взята з зовнішнього світу» [3]; «умовне

позначення будь-якого предмета, поняття або явища. Символи бувають речові, образні, графічні» [4, с. 613].

Щоб розширити уявлення про термінологічне наповнення розгляданого поняття, звертаємося до потрактуванням його значення у творчій спадщині видатних співвітчизників – Г. Сковороди та М. Костомарова.

Тлумачення Г. Сковороди випливає із його життєвої позиції, опертої на людинолюбство та взаємозв'язок із Богом: «символ – це образно-світловий знак Бога, і Бог стає центром «лучей умных». Г. Сковорода бачить у кожному символі є три ступені істоти: 1) проста істота («гола»); 2) істота, здатна уявляти образно; 3) прихований зміст образу. Кожен образ у філософа наділений багатозначністю символічних форм. Мислитель вважає, що реальний символ, який пробуджує думку – символ серця: «Кожен є тим, чим є його серце. Основою всьому в людині є серце людини. Воно і є істинною людиною» [5, с. 238].

М. Костомаров досліджував цю тему, заглиблюючись у походження та розвиток символіки крізь образне відбиття народного духу та мислення. Він ототожнював поняття міф і символ, пояснюючи це так: «міфи – вигадані історії, в основу яких покладено одухотворення, обожнення явищ фізичної природи, і символи зумовлюють і взаємопороджують один одного. Міф, поєднаний з певним предметом фізичної природи в свідомості людини, повідомляє цьому предметові постійну присутність духовного значення, наявного в самому міфі [6, с. 64-65].

Сучасні науковці також не залишають поза увагою порушену проблему. Розлоге та зрозуміле визначення терміна «символи» дає М. Шумка: «це образи, наділені певною значущістю. Символ виникає як результат пізнання людиною навколишнього світу, він тісно пов'язаний зі світоглядом та життєвою практикою. Символ постає універсальним та глибинним ядром людської культури, найконцентрованішою формою вираження культурних смислів та цінностей, образним втіленням ідей та ідеалів, якими живе людина і якими обумовлюється розвиток та функціонування культури. Охоплюючи всі культурні феномени, символ подає універсальну форму вираження людського буття» [7, с. 154].

Чітке і влучне трактування значення цього терміна пропонує М. Дмитренко: «символ – потужна й незамінна категорія культури, духовного розвитку, повсякденного спілкування. Це категорія синкретизму, синтетизму, тоталогії, що охоплюють людину і світ, як світло й тінь». Науковець одразу звертає увагу на специфіку формування цього явища: «Людина живе у світі символів, що своїм походженням сягають як давніх часів формування мови та мислення, уявлень про світ, міфологічної свідомості та мистецького синкретизму, так і нових, пов'язаних із науково-інформаційними технологіями» [8, с. 5]. Автор зауважує, що формування символічної картини світу збереглися в мові та фольклорі, оскільки саме вони є колективними народними витворами. Завдяки спільному родоплемінному корінню вони набули етнічних і національних ознак.

При дослідженні народної символіки необхідно звертати велику увагу на народний фольклор, адже це «форма усної мовної, спільної свідомості, найбагатша універсальна художня, функціонально-оказіональна система, вид мистецтва, де символи – основа та вершина, а водночас і спосіб творення цієї основи й спосіб досягнення (й осягнення) вершини» [9, с. 24]. Він не лише пройшов крізь віки і доніс до нас глибинну символіку, а й продовжує бути осердям символотворення на сучасному етапі.

Вивчення та правильне розуміння символіки образів фольклору дозволить зберегти людину, націю та загалом усе людство. Отримана інформація в сучасному світі стане в пригоді в процесі взаємообміну культурними цінностями, знаннями традиціями, звичаями, усною народною творчістю між народами світу.

Багатством української традиційної культури можна зацікавити представників інших народів. Підтверджуючи аксіологічний потенціал символіки, відомий вітчизняний етнолінгвіст В. Кононенко зауважує, що «вивчення всього розмаїття символічних значень слів української мови, їх формування й розвитку під впливом етнокультури, традиційних форм співжиття українців відкриває нові можливості для визначення національної специфіки як словесного символізму, так і лексичного складу мови загалом. Словесна символіка <...> складає невід'ємний національно-культурний компонент мовленнєвої діяльності, відбиває національно зумовлені особливості мислення, визначені загальнонародним світосприйманням, національним образом самого українця» [10, с. 46].

Л. Колесникова, здійснюючи лінгвістичні дослідження мовної природи символу, особливостей його функціонування в художньому тексті, звертає увагу на те, що символ у мові є двобічною одиницею, яка, крім плану вираження, має план змісту, причому на змістовому рівні «є немовби своєрідною формулою-асоціацією складних взаємовідношень двох різних рис – прямого (номінативного) лексичного значення слова та символічного» [11, с. 54].

Л. Снігірьова, досліджуючи роль символів у поезії, робить акцент на їх важливості як «образних кодів ментальності народу, показників його ціннісних позицій, орієнтирів» [12, с. 250]. Кожний символ окремо та символіка загалом формують визначену систему. Ця система розкриває «образ світу», який творить народ, а митці слова, зокрема поети, далі втілюють у своїх творах.

Символи мають здатність акумулювати великий обсяг інформації, яка накопичується в пам'яті людей. Вони зберігають дані про новий досвід, створюючи при цьому певний інформаційний концентрат. З їх допомогою краще вдається відтворити емоційний стан людини, її ставлення до зовнішнього середовища. Символи дозволяють показати взаємозв'язок у системі «людина-природа», розкрити за допомогою природних явищ зміни настрою, почуттів. Поетичні образи-символи є дуже стійкими і сталими, вони можуть слугувати заміниками реальних, але при цьому зберігати характерне саме для них наповнення [13, с. 127–128].

Отже, на основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що вивчення символіки загалом і традиційної української зокрема відбувається вже не одне століття. Кожен із науковців формує власну дефініцію – або чітку й лаконічну, або розширену й наповнену деталями. Проте усі дослідники вбачають у традиційній символіці спільне: неповторні риси українського характеру та ментальності, самобутність та код нації. Завдяки огляду тлумачень терміна «символ» ми отримали змогу з'ясувати його основні характеристики: образність, умовність, інформативність (для традиційних культурних, вербальних символів – й емоційна наповненість), двобічність, етнічна маркованість, виражальна розмаїтість.

Список використаних джерел

1. Дмитренко М. Олександр Потебня – дослідник символу та фольклорної символіки. Київська старовина. 2005. № 5. С. 100–116.
2. Словник української мови : в 11 т.; АН УРСР. Ін-т мовознав.; за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (дата звернення 10.11.2024).
3. Словник іншомовних слів; за ред. В. Лук'янюка. Київ, 2001–20. URL: <https://www.jnsm.com.ua/sis/index.shtml> (дата звернення 10.11.2024).
4. Словник іншомовних слів: за ред. О. С. Мельничука. К., 1977. 776 с.
5. Сковорода Г. Повне зібрання творів. У 2 т. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 2. 576 с.
6. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. Упоряд., приміт. І. П. Бетко, А.М. Полотай; вступна ст. М. Т. Яценка. Київ : Либідь, 1994. 384 с.
7. Шумка М. Л. Українська національна символіка як репрезентант національної ідентичності. Актуальні проблеми філософії та соціології. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2016_9_40 (дата звернення 9.11.2024).
8. Дмитренко М. Символи українського фольклору: монографія. Київ : УЦКД, 2011. 400 с.
9. Микола Дмитренко. Символ. Символіка. Фольклор. Україна в етнокультурному вимірі століть. Міфи і символіка в етнокультурі українців: зб. наук. праць. : посібник для викладачів, вчителів, студентів й учнів вузів і шкіл. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 21–32.
10. Кононенко В. І. Словесні символи: проблема інтерпретації. Мова. Культура. Стиль: Зб. статей. Київ – Івано-Франківськ, 2002. С. 36–46.
11. Колесникова Л. Л. Феномен словесного символу як об'єкт лінгвістичних досліджень. Лінгвістика: зб. наук. пр. № 1 (32). Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. С. 53–60.
12. Снігирьова Л. Зооморфний символ коня в українських історичних піснях. Література, фольклор, проблеми поетики: Збірник наукових праць. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Інститут філології. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. Вип. 38. С. 329–337.
13. Сало Г. Символ та архетип у народній ліро-епічній творчості українців. Вісник Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2005. Вип. 76. С. 127–135.